

СВІТЛАНА БОГДАН СКАЖИ МЕНІ СВОЄ ПРІЗВИСЬКО...

Уміння вдало помітити й точно зафіксувати лінгвістично окрему рису людського характеру, добрий гумор, дотепність із давніх-давен притаманні українському національному характерові. Цим і пояснюється семантичне розмаїття прізвиськ.

Прізвиська виникли, як стверджують писемні джерела, давно. Десь із XIII століття до імен почали додавати найменування, які, очевидно, й ставали прізвиськами. Їх вирізняла виключна індивідуальність. Крім номінативної, додаткова назва виконувала ще й конотативну функцію: прізвисько здебільшого характеризувало денотата за якоюсь примітною (чи й визначальною) ознакою. До того ж, їм була притаманна й ототожнювальна функція, оскільки прізвиська змінювались при філіації роду. І тільки згодом вони почали поширюватись і на нащадків. Але й після появи родових прізвищ серед усіх верств українського народу прізвиська не зникли, найчастіше функціонуючи паралельно із прізвищами. Прізвиська, на протигагу прізвищам, які давно втратили оцінний характер, на сьогодні безпосередньо пов'язані із людськими рисами характеру, вдачею тощо. А отже, несуть значно більшу інформацію про носія, аніж прізвище чи, тим паче, ім'я.

Розглянемо «під лінгвістичним мікроскопом» прізвиська села Світязькі Смолярі Шацького району Волинської області.

Серед сільського люду прізвиська є частіше вживаними, ніж прізвища. Частина із них має настільки давнє коріння, що часто теперішні жителі вже й не можуть пригадати, чому і кому вперше було дане конкретне прізвисько (напр.: *Бендзьо, Помлиха*). Поряд із ними функціонують і зовсім сучасні (*Дінутат, Левітан*).

Як правило, прізвисько надавалось особі чоловічої статі, і зовсім рідко — жінці. Переважна більшість прізвиськ, що виникли як індивідуальні, пізніше переносились і на інших членів роду. Свідчення цього — дериваційні структури прізвиськ. Серед них можна виділити три словотвірні типи похідних моделей: 1. Чоловіче прізвисько — андронім — форма множини: *Поланець — Поланчеха — Поланці*, 2. Чоловіче прізвисько — андронім — прізвисько дітей: *Цар — Цареха — Царик*, 3. Чоловіче прізвисько — ад'єктивні назви дітей: *Штимбал — Штимбалишин*.

Утворення похідних структур здійснювалося за давно відомими нашій мові моделями, хоч подібні процеси торкнулися далеко не всіх прізвиськ: частина з них функціонує «одноосібно». Однак одиничні прізвиська трапляються дуже рідко (*Синечка, Стипанчик, Тарбій, Хабанька, Цьмокун, Щедрик*). Пояснення таких явищ слід шукати в глибинах історії, точніше, в часових просторах виникнення прізвиськ. Спостерігається закономірність: чим старовинніше прізвисько, тим ймовірніший факт утворення похідних одиниць. Є люди, які мають кілька (здебільшого два) прізвиськ (напр.: *Полковник — Дудо, Цукерник — Смитанник, Піньчиха — Білоруциха, Мириканці — Смуговеї*).

Семантика прізвиськ дуже різнопланова. Об'єднує їх усіх те, що вони завжди відмічають якісь істотні, індивідуальні ознаки конкретної особи. Можна виділити кілька семантичних груп, характерних для говірки села: 1. етноніми (*Литвине, Мириканці, Прусе, Росейка*); 2. назви осіб за територіальною ознакою (*Гупалка, Головеня, Поланець, Полуживка, Роговець*); 3. назви осіб за зовнішніми ознаками чи за їх становищем (*Довгаль, Вухатий, Німчик, Скалун, Чубій, Цьмакотун*); 4. агентивні чи професійні назви (*Знахур, Кадет, Капітанчик, Шендир, Таксатур*); 5. назви осіб за ім'ям літературних героїв чи відомих діячів (*Анфіса, Кир'ян, Левітан, Сталін, Гітлер*), зауважимо, що семантично вони водночас є і кваліфікативними (*Анфіса* — «легковажна жінка», *Гітлер* — «жорстокий», *Левітан* — «гарний голос»); 6. назви осіб за їх родинним становищем (*Виучка*); 7. назви істот (*Боцюк, Качур, Гулик, Кішка, Курочка, Огер*).

Серед неособових апелювативів переважають такі семантичні групи: 1) назви їжі і рослин (*Гомачка, Пранік, Цибулька*); 2) назви знарядь праці й речей (*Бандурка, Помазок, Сак*). Є ряд прізвиськ, семантика яких не настільки прозора, як згаданих (*Базі, Беточко, Гальонець,*

Галюн, Курдзяба).

Незважаючи на різноманітність, усі прізвиська за походженням становлять три різновиди. Прізвиська можуть бути утворені як: 1) кваліфікація людини за ім'ям та прізвищем свого далекого предка (*Осип — Осипуно, Юрко — Юрчухе, Сугрін — Суруне*), її походженням (це, як правило, некорінні жителі села: *Піньчиха* (родом із м. Пінськ), *Бутмирець* (із с. Бутмир), *Головеня* (із с. Головно) чи родом діяльності (*Кравець, Шевчик*), 2) оцінка людини за якимись характерними ознаками (*Чубій, Вухатий*), 3) характеристика особи за особливостями мовлення чи перетворення загальної назви-звернення у власну (*Вашелько, Мичетка, Ніно, Дудо, Скіко, Хорошулька, Папашинька* тощо). Перша група — нечислена, але найдавніша, бо корінням сягає патронімічних назв. Друга — найпоширеніша і найрізноманітніша. Третя — найбільш своєрідна і неповторна, чітко індивідуалізована для кожного села, оскільки формується на основі певних мовленнєвих огріхів людини (здебільшого фонетичних) чи специфіки її мовлення. У кожному випадку за подібними прізвисками приховані певні епізоди із життя людини, іноді — цілі бувальщини.

В ролі прізвиस्क з метою індивідуалізації часто використовуються рідкісні лексеми, зокрема діалектизми. Прізвиська певного села водночас відображають і особливості місцевої говірки, тому їх тлумачення неможливе без її знання. Подібні найменування становлять основну частину ономастики села: *Мазена* — розмазня, *Гомачка* — страва із сиру та сметани, *Замуляний* — худий, *Заструганий* — те ж саме, *Огар* — жеребець, *Боцюн* — лелека, *Штимбал* — високий, *Скалун* — від «скалити, сміятися», отже, веселун, *Помазок* — пензлик, *Гегера* — нездалий, *Замазанка* — бруднуля, *Лисконюца* — блискуча, *Блатней* — ледащо і т. д. Отже, антропонімікон народу не є дзеркальною копією його апелятивного словника.

Характерно, що серед прізвиस्क є синонімічні (*Шкороход* і *Шметків, Заструганий* і *Замуляний, Боцюн* і *Боцян, Манашка* і *Чорний*), антонімічні назви (*Чорний* — *Білий*), омонімічні (*Мазена*) і належать, як правило, різним особам. Це свідчить про лексичне багатство говірки села, завдяки чому можна диференційно називати людей з подібними чи, навпаки, протилежними ознаками.

Народ говорить... Прислухаймось, слухаймо, вслухаймось у його слово: в ньому, як у краплині роси, життя, мораль, душа народу. І навіть окреме прізвисько буває таким містким... Іноді досить знати тільки його, щоб зрозуміти, хто ти, який, якого роду-племені...